

Om vardag och retorik i »den sociala frågan«

MATS BÖRJESSON

Förståelsen av vårt samtida samhälle är i högsta grad beroende av vilken skrivning vi gör över det förflutna. Här är det självfallet viktigt att förhålla sig till allmänna källkritiska frågor, till frågor som rör vem som säger vad, vem som gör anspråk på vad, men också kring den stora frågan om vad som driver historiska förändringsprocesser. Med denna uppsats vill jag betona vikten av att vi förankrar historiska studier av den svenska välfärdsstaten i konkreta, lokala sammanhang, istället för att nöja oss med att studera till exempel politiskt material, lagstiftningar och vetenskapshistoriska förvecklingar. Detta innebär inte att jag vill urskilja någon sorts »faktisk« svensk historia, att ett visst material skulle vara »verkligare« eller ligga »närmare verkligheten« än något annat. Det handlar snarare om att det i jämförelsen mellan vision och vardag, mellan retorik och praktik, kan presenteras nya perspektiv på svensk historia. Låt mig, för dessa syften, här ge berättelsen om Carl Gustav Sörman, en missanpassad pojke kring sekelskiftet.

Mats Börjesson, fil dr i sociologi. Forskningsområden: Psykiatrihistoria, missanpassningshistoria och urbansociologi. Arbetar för närvarande som lektor vid Mälardalens högskola, inst för sociologi och pedagogik.

Sörmans väg till Skrubba

I vittnesmål av två polismän skriver Augusta Lovisa Sörman i oktober 1896 under följande: »I egenskap af moder till min oäkta son Carl Gustaf född den 16 juli 1884 afsägar jag mig härmed målsmanskapet öfver honom.«¹ Pojken Sörman remitterades två dagar senare av fattigvårdsnämnden i Stockholm till intagning vid Stockholms stads uppfostringsanstalt å Skrubba. Låt mig beskriva vad som hade hänt, så som livsödet beskrivs i akten.

Från fattigvårdsnämnden hade inkommit uppgifter som säger att pojken tillbringat nätter i stadsgården, varpå poliskonstaplar hämtat in honom till Katarina polisvaktkontor. Som en följd av detta uteliggande har Sörmans uppfostran i hemmet försummats. Han har dessutom haft svårt att hålla sig vaken i skolan efter sådana nätter. För att komma till rätta med problemet har fosterfadern redan fått en sträng tillrättavisning av poliskommissarien.

Sörmans akt fylls till stora delar upp av skrivelser från lärarinnan C H Tirelius vid Maria Folkskola. Tirelius skriver inte mindre än tre brev till Maria församlings skol-

1 Namn och adresser är ändrade

råd, där hon påtalar den vanvård han genomgår och det asociala liv han lever. I ett av breven från lärarinnan (tillika »välgörare och frivillig barnavårdsman«), berättas att Sörman är fosterson till Bleckslagare Karlsson, och bor på Hornsgatan. Denne Karlsson är gift och barnlös, men har ytterligare en fosterson, »en 17-18-årig arbetslös, af utseendet att döma, ligapojke« Karlsson bor tillsammans med en tidningsbärerska och har under de senaste åren inte gjort annat än rökt pipa och druckit öl.

»För gossen Karlsson (eller rättare Sörman) har jag haft stort besvär och mycket bekymmer. Det är ej nog med att jag måste skaffa honom mat, f d fröken Meijers matinrättning och böcker på skolans bekostnad, jag har också flera gånger hos mina bekanta nödgats tigga kläder åt honom, då han blifvit alltför trasig, jag har ej mindre är fem gånger låtit klippa honom, för att förvildningen och ohyfsan ej skulle synas för mycket.«

Pojken själv har berättat för roteman att hans riktiga mamma är en mycket dålig människa, för varje slant köper hon öl. Lärarinnan berättar att hon hjälper flera gossar på hennes avdelning på liknande sätt. Om Sörman berättar hon vidare att familjen under en tid varit utan bostad, »bodde än här, än där«, samt att han har umgåtts med »liga-pojkar + do flickor på bar«.

I lärarinnans tre brev ryms olika berättelser om asociala händelser. Sörman och en vän stal till exempel en gång en bandtrissa som man pantsatte i faderns namn. Men pantlånebiträdet anade oråd och förföljde dem till cigarrbaren på Hornsgatan 66. Han tog där tag i Sörman och följde honom sedan hem, men där förklarade fostermodern att pojken blivit skickad av sin fader, varvid ing-

en anmälan kunde göras. Bandtrissan löstes emellertid ut dagen därpå av fosterfadern. Att historien är sann, det vet lärarinnan genom ett anonymt brev hon fått, genom pojkens egna ord samt genom ett samtal hon haft med pantlåneföreståndaren. Fosterfadern har också setts i Stadsgården, tillsammans med en mängd utelligare. »...enda räddningen för omnämnda gosse är, att han med allra första tages från fosterföräldrarna och insättes på uppfostringsanstalt«, avslutar lärarinnan i sin motivering.

Inför omhändertagandet till Skrubba genomgår Sörman läkarundersökning för att kontrollera eventuella smittsamma sjukdomar. Till läkarintyget läggs lärarintyg om att han gripits av polisen för stölder, här finns en dopattest, ett flyttningsbetyg, uppgifter om att modern åtnjuter medborgerligt förtroende, att hon är »till äktenskap ledig«, samt har ett barn utom äktenskapet. Här utöver ligger i akten det formella beslutet genom en blankett från fattigvårdsnämnden, som delegerar sitt barnavårdsbeslut om intagande i »vårdanstalt«. Motiveringen lyder: »fattigdom och vanvårdnad«.

Vardagskontroll och lagstiftning

Jag har ur mina arkivstudier från olika missanpassningsinstitutioner valt ut detta enda fall för att visa på den administrativa ordningsgången i förhållande till missanpassning bland stockholms unga.² Fallet Sörman är självfallet både unikt och generellt. Arkiven visar upp brokiga livsöden, och aktma-

2 Prins Carls uppfostringsanstalt, Skrubba, samt Eolshäll.

terialen är också i sig brokiga med sina informationer från flera olika parter. I hög grad kan man säga att samhällsfunktionärerna tar vad man får när det gäller upplysningar om den enskilde. Men här framträder också mönster. Ungefär så här såg det ut när kontrollstrukturen i Stockholm arbetade runt sekelskiftet. Rapporteringsstigarna när vanarten upptäckts var upptrampade. Och här var skolan ofta startpunkten för informationsutbytet.

En analytisk startpunkt är att återkalla problematiseringen av staden som inte bara hotfull, utan också svåröverskådlig.³ I stadens kvarter, gränder, bakgårdar, industriområden, kajer och inte minst i nöjeslokaler av olika slag finns kontrollstrukturens fiende nummer ett, nämligen dunklet. Sörman hade också utnyttjat välkända platser för socialt missanpassade. Att vistas nattetid vid Stadsgården kring sekelskiftet var i sig ett tecken på att allting inte stod rätt till. Denna typ av missanpassning var polisens bord. För barn stod förstas också skolans personal till barnavårdsnämndens förfogande. Även om aktmaterial från denna tid sällan är särskilt omfattande, finns det ändå fragmentariska uppgifter om misskötsamhet från olika uppgiftslämnare. Rapporteringen från polisen, församlingarna och fattigvården kompletteras genom butiksägares, grannars och andra privatpersoners försorg.

3 Mats Börjesson »Den hotande staden. Några nedslag i svensk missanpassningshistoria« I: Blomsterberg M & G Therborn (red.) *Vad styr Sverige? Samhällsvetenskapliga lärdomar av 100 års utveckling*. Forskningsrapport nr 105 Sociologiska inst Göteborgs universitet 1991, s 165-171.

Vi kan därför ställa oss frågan om sekelskiftets Stockholm var ett så oöverskådligt myller som stadskritiska debattörer påstod. Det är förstas en fråga som inte kan besvaras i egentlig mening. Svaret beror på var man sätter sin normativa nollpunkt, när man menar att städerna och samhället i stort är »rimligt« upplyst. Oavsett utgången av en sådan fråga kan vi se att stockholmslivet redan vid sekelskiftet faktiskt hade en övervakningsstruktur. I grunden är den myndighetsbaserad och organiserad, men den är också mera spontant uppbyggt av personer som känt sig kallade att rapportera missförhållanden.

»Folkskolan, barnavårdsnämnden och polisen ingick i det myndighetsnät som skulle hålla uppsikt över barn och ungdom«, säger Mats Franzén om en folklig del av 1930-talets Stockholm.⁴ Detta gällde således även Sörmans sekelskifte. Han togs in på Skrubba med hjälp av en högst vardaglig kontrollstruktur och härifrån fortsatte kartläggningen av fallet. Genom fattigvårdens och andra myndigheters uppmärksammande av de ungas vagabonderande skulle närvaron ökas i skolorna, och utdelning av kläder och skor skulle undanröja hinder för skolgång.⁵ Det var det okontrollerade livet på gatan, »djävulens kindergarten«, som barnen skulle skyddas från. Detta är i hög utsträckning förklaringen till att många anmälningar kom just från skolan.

Det jag velat lyfta fram är alltså hur de

4 Mats Franzén *Den folkliga staden. Söderkvarter i Stockholm mellan kriget* (Lund 1992), s 339.

5 Hans Swärd *Mångenstädes svårt vanartad: Om problemet med det uppväxande släktet* (Floda 1993), s 72f.

olika samhällsfunktionärerna ingår i ett nät av ömsesidiga relationer. Skola, polisiär verksamhet och annat kontrollerande myndighetsarbete ger vidare grunden för de politiska analyserna av samhällstillståndet. Låt mig nu diskutera förhållandet mellan vardaglig social kontroll och lagstiftningsarbete på barnavårdens område.

Den barnavårdslag som trädde i kraft 1903 var för många i tiden ett stort framsteg för barnens väl.⁶ Vid vanart eller försummande av barn skulle samhället genom denna lag kunna omhänderta barn även utan föräldrarnas medtycke. Detta upphävande av föräldraauktoriteten var – tillsammans med den ideologiska tankefiguren fostran istället för tukt och straff – en kvalitativ nyhet i lagstiftningen på området. I varje skoldistrikt skulle det inrättas en särskild barnavårdsnämnd som kunde delas in i kretsar. Kretsombuden, folkskoleinspektörer och nämndernas ledamöter förväntades uppmärksamma och anmäla missförhållanden. Härefter kunde de adekvata följderna beslutas och verkställas; tillrättavisningar av föräldrarna, aga, omhändertagande till enskilt hem eller barnhem ifråga om försummade barn, och skyddshem när det gällde vanartiga.⁷

När före detta landssekreterare A H Bagge håller föredrag vid Nordiska barnavävnars möte i Köpenhamn året 1905, är det ett nyhetens och framstegets tal. Det är just den nya lagstiftningen som är Bagges ämne, och visionen är att kunna organisera barnavårdsfältet så att området lysas upp för att kunna förhindra vanarten:

6 SFS 1902:67, *Lag angående vanartade och i sedligt afseende försummade barn.*

7 Swärd (1993), s 65f.

»I likhet med den norska och danska uppfattningen bestämmer den svenska lagen, att myndighetens verksamhetsområde i regeln icke må omfatta mer än en kommun, på det att myndigheten skall kunna vinna vetskap om därinom förekommande fall af barns sedliga försummande eller vanart.«

Lagen, säger Bagge, bygger på pedagogisk grund och sluter sig fullständigt till kommunens lagstadgade allmänna folkuppföstran. I varje skoldistrikt (motsvarande en kyrkoförsamling) finns ett skolråd eller skolstyrelse »hvars själfskrifna ordförande är kyrkoherden i församlingen.« Bagge menar att detta ordförandeskap borgar för den mest insiktsfulla och »på personkänedom grundade« ledningen av nämndens arbete. Den tillgängliga medicinska fackkunskapen skall endast konsulteras för att få beslutsunderlaget klart, och eftersom en brottslig gärning av barn under 15 år är ett »sannolikt icke enstaka« symptom på vanart, finns det enligt Bagge inte skäl att ta in jurister, domare och edsvurna i nämndens arbete.⁸ Bagge avslutar sitt föredrag med följande, närmast överhistoriska, vision: »Om kampen mot barns vanart vinnas, kommer även brottsligheten hos de äldre att vara bekämpad.«⁹

Med stöd i det typiska hos fallet Sörman kan vi säga att Barnavårdslagen från 1902 bekräftade samhällsordningen, snarare än förändrade den. Det betyder inte att lagstiftningen inte innehöll några nyheter

8 A H Bagge »Den svenska lagstiftningen angående uppfostran åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn samt minderåriga förbrytare.« *Föredrag vid Nordiska barnavävnars möte i Köpenhamn 1905*, s 1-8.

9 Bagge (1905), s 16.

(samhällets rätt mot föräldraauktoriteten, till exempel, var juridiskt-historiskt banbrytande i denna lag), utan att stora delar av Baggés organisatoriska förhoppningar om framtiden redan hade formats i den vardagliga hanteringen av de missanpassade. Arbetssätten var i stort sett redan realiserade genom polisens, lärarnas, församlingarnas, skolrådets och fattigvårdsnämndernas försorg. Ur denna vardagliga hantering justeras sedan lagstiftningen. I vilken utsträckning som denna historieskrivning har mera gene-

relle implikationer återstår att pröva empiriskt, men förmodligen är det en framkomlig väg att presentera ny kunskap om samhällelig förändring, detta att grundlägga sin empiri i praktiska verksamheter. Det är ett sådant löfte som ligger i att studera matriklar, aktmaterial, polisförhör, byggnader, inköpslistor, inventarieförteckningar och annat, när dessa källor sedan jämförs med politiska dokument, vetenskapliga kontroverser, lagstiftning och annat principmaterial.

Referenser

Aktmaterial; Prins Carls uppfostringsanstalt, Skrubba, samt Eolshäll. Stockholms stadsarkiv.
Börjesson, Mats: »Den hotande staden. Några nedslag i svensk missanpassningshistoria« I: Blomsterberg M & G Therborn (red.) *Vad styr Sverige? Samhällsvetenskapliga lärdomar av 100 års utveckling*. Forskningsrapport nr 105 Sociologiska inst Göteborgs universitet 1991.
Franzén, Mats: *Den folkliga staden. Söderkvarter i Stockholm mellan krigen* (Lund 1992).

Swärd, Hans: *Mångenstädes svårt vanartad: Om problemet med det uppväxande släktet* (Floda 1993).

SFS 1902:67, *Lag angående vanartade och i sedligt afseende försummade barn*.

Bagge, A H: »Den svenska lagstiftningen angående uppfostran åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn samt minderåriga förbrytare.« *Föredrag vid Nordiska barnavännerns möte i Köpenhamn* 1905.

Vad vet vi om framtiden?

Vem vet vad våra barnbarn kommer att säga om 90-talets vård av barn, gamla, missbrukare eller utvecklingsstörda?

All utveckling kräver kunskap! Nu kan Du bidra till kunskapsutvecklingen genom att stödja Socialforskningsfonden.

Socialforskningsfondens mål är att främja utveckling av social forskning, verka för utbyte av kunskap mellan forskning och fält, förbättra villkoren för forskning och forskarutbildning och verka för internationellt utbyte inom olika områden.

Socialforskningsfondens postgironummer är 90 06 11 - 5. Ange gärna om Du vill stödja något speciellt forskningsområde.

Socialforskningsfonden har initierats av Förbundet för Forskning i Socialt arbete (FORSA)

